

11. Мазур Г.Ф. Природно-ресурсний потенціал розвитку агропромислового виробництва України / Г.Ф. Мазур // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С.80-86.
12. Пасхавер Б.Й. Концентрація та ефективність сільського господарства / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С.16-23.
13. Струков В. Україна в сільському господарстві як Бразилія 20 лет назад / В. Струков // Інвест-газета ТОП – 100 Рейтинг кращих компаній України. – 2011. – № 3. – С.35 - 36.
14. Сус Т.Й. Фінансова підтримка екологічного сільгоспвиробництва в країнах Європейського Союзу/ Т.Й. Сус // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С.59-63.
15. Хвесик М.А. Сталий розвиток територій як основа стратегії розвитку аграрного сектору / М.А. Хвесик, Ю.М. Хвесик // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С.66-76.
16. Хлівна І.В. Природно-ресурсний потенціал сільських територій: проблеми збереження довкілля / І.В. Хлівна // Економіка АПК. – 2013. – № 3. – С.59-64.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2014 р.

*

УДК 338.439.02

***М.П. СИЧЕВСЬКИЙ, доктор економічних наук,
професор, член-кореспондент НААН, директор
А.Е. ЮЗЕФОВИЧ, доктор економічних наук,
професор, член-кореспондент НААН,
головний науковий співробітник
Інститут продовольчих ресурсів НААН***

Розвиток харчової промисловості: акценти державної політики

Постановка проблеми. Відповідно до Конституції України, яка була прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, на Кабінет Міністрів України покладалась обов'язки щодо забезпечення національної безпеки [6, с.37].

Необхідною умовою успішного розв'язання цього завдання є розвиток сільського господарства і харчової промисловості, які виробляють продовольчі ресурси та гарантують продовольчу безпеку суспільства.

Світові тенденції показують, що розширення використання сировинних і продовольчих ресурсів потрібно не тільки для забезпечення продовольчої безпеки, але й для ак-

© М.П. Сичевський, А.Е. Юзефович, 2014

тивізації зовнішньоекономічної діяльності, зменшення енергетичної залежності, формування національних і світових резервів та запасів, надання гуманітарної допомоги, стабілізації соціально-політичних умов розвитку суспільства. Згадані сфери діяльності є важливими чинниками забезпечення національної безпеки.

В умовах великої диференціації економічного становища різних країн світового співтовариства зростає провідна роль високорозвинутих держав, які виробляють продовольчі ресурси в обсягах, необхідних для забезпечення власних потреб і експортних поставок.

У стратегічному аспекті розвитку вітчизняної економіки необхідно реалізовувати в повному обсязі виробничий потенціал сільського господарства й харчової промисловості для становлення України як самодостатньої сучасної держави та надійного партнера на зовнішніх ринках продовольства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після проголошення незалежності України виникла необхідність наукового осмислення та визначення національних інтересів суспільства в усіх сферах державотворення. У цей період в аграрній економічній науці вітчизняні дослідники П.П. Борщевський, Л.В. Дейнеко [4], В.І. Власов [2], О.І. Гойчук [3], А.О. Заїнчковський, Д.Ф. Крисанов, В.Я. Месель-Веселяк, Т.О. Осташко, Б.Я. Панасюк, Б.Й. Пасхавер [1], П.Т. Саблук [13], О.В. Шубравська [1] й інші зосереджували свою увагу на обґрунтуванні соціально-економічного змісту категорії «продовольча безпека», пропонували заходи щодо її забезпечення в умовах ринкових трансформацій форм власності та господарювання в агропромисловому комплексі. Спираючись на досвід економічного розвитку різних країн світу в конкурентному середовищі, передбачали необхідні реформи для підвищення конкурентоспроможності аграрної сфери на основі інвестиційно-інноваційного оновлення виробничої бази сільського господарства й харчової промисловості. Активізація зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних товаровиробників розглядалась як важливий фактор подальшого розвитку цих галузей.

Дискусії із згаданих питань в наукових публікаціях і на конференціях сприяли зближенню позицій різних наукових шкіл щодо соціально-економічного змісту категорії «продовольча безпека», можливостей та гарантій її забезпечення в Україні.

Інші аспекти національної безпеки, пов'язані з посиленням світових тенденцій розширення сфери використання сировинних і продовольчих ресурсів, крім згаданих вище, в сучасних публікаціях відображені фрагментарно.

Мета статті – визначити роль та місце продовольчих ресурсів і галузей, що їх продукують, у вимірах та критеріях національної безпеки, обґрунтувати необхідність формування сприятливих економічних умов для цілеспрямованого розвитку продовольчого комплексу на інвестиційно-інноваційних засадах, активізації соціальної й підприємницької діяльності, збільшення обсягів експорту.

Виклад основних результатів дослідження. Верховна Рада України 19 червня 2003 року прийняла Закон України "Про основи національної безпеки України". Визначення соціально-економічного змісту цього поняття має важливе значення для обґрунтування і здійснення державної стратегічної політики в усіх сферах життєдіяльності суспільства. В ньому національна безпека розглядається, як "захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам ..." [5].

Згідно із Конституцією України "кожен громадянин має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло" [6, с. 15].

Питання забезпечення цього права знайшли відображення в проекті Закону України "Про продовольчу безпеку України", який було подано на розгляд Верховної Ради України 28 квітня 2011 року. Визначення основного терміна, який винесено в назву проекту, дається в такій редакції: "продовольча безпека – соціально-економічне та екологічне становище, за якого всі соціальні і демо-

графічні групи населення стабільно та гарантовано забезпечені безпечним і якісним продовольством у необхідній кількості та асортименті, необхідних і достатніх для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я населення України" [8].

Продовольча безпека кожної людини – проблема планетарного значення, вирішальний чинник існування земної цивілізації. Її забезпечення особливо ускладнюється під час світових та регіональних економічних криз, природних катаклізмів, техногенних катастроф, військових конфліктів.

Схоже на те, що в недалекій перспективі глобальні зміни клімату зумовлять необхідність зосередити зусилля світової спільноти для адаптації аграрного виробництва до складніших умов господарювання на землі.

Нині гарантії продовольчої безпеки України це, насамперед, родючі чорноземи, сприятливі природно-кліматичні умови, вікові трудові традиції вітчизняних землеробів, спроможність населення щодо самозабезпечення, виробничі можливості сільськогосподарства і харчової промисловості.

На рубежі тисячоліть логіка ринкових трансформацій української економіки й заходи виконавчої та законодавчої влади щодо запобігання стихійному розвитку цього процесу знайшли відображення у Програмах діяльності Кабінету Міністрів України.

У 1995 році відповідно до Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України Кабінет Міністрів уперше розробив Програму діяльності на період своїх повноважень. У Програмі були поставлені завдання щодо подолання кризових явищ в економіці й визначені першочергові кроки на шляху їх розв'язання. На той час в економічній сфері головною метою уряду була "стабілізація виробництва, створення умов для реального росту валового внутрішнього продукту (ВВП) як єдиного джерела підвищення життєвого рівня громадян" [9, с. 1].

У досягненні поставленої мети харчовій промисловості приділялася особлива увага. Її розглядали як стабілізуючий чинник в економіці. З цього приводу відзначалося, що "першим напрямом промислової політики є переважний розвиток галузей, що мають

швидкий оборот капіталу. Це, насамперед, харчова і легка промисловість, а також галузі, що забезпечують їх сировиною ..." [9, с. 22]. Відповідно висувалася вимога – забезпечити першочергову реалізацію цільової комплексної програми "Переробка сільськогосподарської сировини та виробництво харчових продуктів" [9, с. 137].

Програма діяльності Кабінету Міністрів України, яка була схвалена Постановою Верховної Ради України 15 жовтня 1996 року, передбачала "провести техніко-технологічне переоснащення підприємств харчової промисловості..., підтримувати і стимулювати нарощення експорту продовольчих товарів..." [10, с. 37-38].

Зі зменшенням проявів найгостріших кризових явищ в економіці в Програмах уряду (2000 рік) помітно посилюється акцент на розв'язанні соціальних проблем громадян. Насамперед, гарантування продовольчої безпеки, забезпечення "доступу до ресурсів, необхідних для досягнення гідного життєвого рівня" [11, с. 12]. Поряд із цим висувуються складніші стратегічні завдання (2004 рік) відносно "забезпечення належної якості та безпеки сільськогосподарської продукції і продовольства, гармонізації з міжнародними вимогами близько 300 державних стандартів у зв'язку зі вступом до СОТ..." [12 с. 40].

Конкретні заходи щодо досягнення цілей, визначених державною політикою соціально-економічного розвитку України, розроблялися на основі відповідних концепцій, стратегій, доктрин. Для їхнього втілення в життя за роки, що минули було запропоновано багато програм – національних, державних, галузевих, регіональних, цільових, комплексних тощо. Проте не всі з них були виконані через брак коштів.

В урядових програмах харчова промисловість розглядається як стратегічний чинник соціально-економічного прогресу суспільства. Це особливо важливо, оскільки галузь є невід'ємною складовою агропромислового комплексу, суб'єктом реалізації державної промислової політики техніко-технологічного оновлення виробничої бази на інвестиційно-інноваційній основі, а її розвиток – гарантією забезпечення продо-

вольчої безпеки. Одночасно харчова промисловість – це стабільний ринок для сільськогосподарських підприємств і домогосподарств сільського населення.

Нині потенціал інерційного розвитку харчової промисловості вичерпано. Галузь функціонує в нових умовах, коли економіка стає все більш відкритою. Характерною ознакою цього процесу є загострення конкуренції. Особливо на світових ринках продовольства, де опосередковано через кінцеву продукцію конкурують сучасні технології виробництва продовольчих товарів у підприємствах харчової промисловості різних країн світу.

Забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продовольчої системи може бути здійснено тільки оновленням виробничої бази харчової промисловості й сировинних галузей. Стимулом у розв'язанні згаданої проблеми, зокрема, має стати гармонізація вітчизняних та європейських стандартів якості кінцевої продукції.

Населення країни завжди гостро реагує на зміни на внутрішньому ринку продовольства. Дефіцит продуктів харчування, зростання цін викликають соціальну напругу в суспільстві й навіть політичну нестабільність. У свою чергу, зменшення купівельної спроможності населення, падіння попиту на продукцію харчової промисловості негативно впливають на обсяги та структуру виробництва. В результаті фінансове становище підприємств погіршується.

Україна – самодостатня держава не тільки стосовно забезпечення власної продовольчої безпеки й експансії на зовнішні ринки продовольства, але також спроможна надавати гуманітарну допомогу при необхідності, зокрема, населенню в зонах стихійного лиха як у рамках відповідних програм Організації Об'єднаних Націй, так і за власною ініціативою. Такі кроки з боку України, зрозуміло в межах її фінансових та ресурсних можливостей, сприятимуть зростанню її авторитету у світовому співтоваристві.

Одним із перспективних напрямів використання сировинних ресурсів і технологічних можливостей харчової промисловості України є виробництво біоетанолу. В багатьох країнах світу його викори-

стання поліпшує ситуацію на ринку палива, зменшує їхню залежність від імпорту.

Нині триває особливо важливий та складний процес входження вітчизняної економіки у світовий економічний простір. На його початку, в 90-х роках минулого століття, урядом було поставлено завдання активізувати діяльність дипломатичних представництв і торговельних місій за кордоном щодо освоєння зарубіжних ринків збуту вітчизняних продовольчих товарів. Розв'язання цього завдання відбувалося в досить непростих умовах. Як відомо, Україна в минулому не мала прямого виходу на зарубіжні ринки, а звідси також необхідної інфраструктури зовнішньої торгівлі товарами й послугами. Це не тільки будівлі закордонних представництв, а, насамперед, висококваліфіковані фахівці з глибоким знанням мови, економічної ситуації та потенційно можливих ринків збуту в країнах перебування. Поряд із цим, важливою особливістю їх ефективної діяльності були і є налагоджені впродовж багатьох років особисті ділові стосунки із торговельними партнерами в різних державах.

Необхідність налагоджувати відносини на світових ринках за єдиними правилами викликала до життя у свій час Світову організацію торгівлі (СОТ). Україна, яка стала членом СОТ, долучилася до переважної більшості країн-членів цієї організації. Останнє особливо важливо в умовах, коли на світовому економічному просторі окремі держави, їх угруповання формують зони вільної торгівлі та одночасно застосовують обмеження до конкурентів з ознаками протекціонізму щодо власних товарів. Україна послідовно і наполегливо здійснює заходи щодо освоєння світових ринків продовольства. В результаті вона нині має провідне положення в першій десятці країн світу по експорту зерна, олії тощо.

Харчова промисловість разом із сільським господарством є невід'ємними складовими продовольчої системи України. За визначенням змісту поняття "національна безпека" вирішальними функціями держави щодо забезпечення подальшого розвитку згаданої системи є передбачення, ліквідація й упередження потенційних загроз.

Земля сільськогосподарського призначення – стратегічний ресурс продовольчої безпеки. За аналогією природні поклади вугілля, запаси нафти та газу є гарантіями енергетичної безпеки людства. Вони вичерпні й їх неможливо поновити. Проте наука відкриває нові потужні джерела енергії, зокрема, ядерної, які здатні забезпечити енергетичні потреби людської цивілізації в перспективі.

Цього не можна сказати про земельні ресурси. Українські чорноземи, на наш погляд, ніколи і ні в який спосіб не можна буде замінити чимось іншим у разі втрати або повної деградації.

Одночасно з півдня на північ зміщуються межі природно-кліматичних зон, сприятливих для вирощування сільськогосподарських культур, що спостерігається й на території України.

Таким чином, на рубежі тисячоліть помітно зросли ризики господарювання на землі. Названа загроза реально існує. Глобальне потепління прискорює процеси зменшення площі земель, придатних для ведення сільськогосподарства. Це особливо відчувається вже тепер у посушливих регіонах земної кулі.

Природні катаклізми знижують стійкість виробництва продукції рослинництва – важливої сировинної бази харчової промисловості. Ситуація, що склалася, вже нині потребує уваги і вжиття відповідних заходів щодо відновлення та розвитку зрошувальних систем на півдні України.

Необхідно задіяти також потенціал вітчизняної науки, передусім генетики й селекції, для підвищення стійкості сільськогосподарських культур до негативних змін у природному середовищі, обґрунтувати оптимальні сівозміни в землеробстві, які здатні забезпечити високу стійкість і максимально можливий рівень обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в кожному регіоні.

Нестабільність забезпечення підприємств харчової промисловості сировинними ресурсами в необхідних обсягах та належної якості є реальною загрозою продовольчій безпеці.

Сучасні технології харчової промисловості здатні зберегти в кінцевій продукції, яка надходить на споживчий ринок, усі необхід-

ні корисні для життєдіяльності людини компоненти сировинних ресурсів.

Проте підприємства, що виробляють харчові продукти, неспроможні очистити сировину від шкідливих компонентів, які стали органічною складовою біологічних ресурсів рослинного й тваринного походження.

У виробництві сировинних і продовольчих ресурсів суспільство повинно забезпечити себе від потенційних загроз здоров'ю кожної людини, пов'язаних, зокрема, з проблемою неконтрольованого використання ГМО в сільському господарстві, застосування хімічних засобів боротьби із шкідниками та хворобами рослин тощо.

Одним із вирішальних чинників забезпечення потреб населення у високоякісних харчових продуктах є розвиток органічного землеробства. У перспективі попит на безпечні харчові продукти зростатиме не тільки в Україні, але й на європейських ринках продовольства.

В Україні поки що є екологічно чисті землі. Щоб їх не втратити назавжди, необхідно спільними зусиллями відповідних органів державної влади та Національної академії аграрних наук України на основі сучасних методів і засобів визначити їхні межі в натурі й надати статус спеціальних зон. Це можна здійснити, наприклад, у такий спосіб, як це передбачено Постановою Кабінету Міністрів України від 03.10.2007 р. №1195 «Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування».

Виробництво сировинних ресурсів для харчової промисловості в Україні здійснюється в сільськогосподарських підприємствах і домогосподарствах сільського населення. Останні відіграють провідну роль у виробництві молока, м'яса, картоплі тощо.

Домогосподарства сільського населення не тільки забезпечують власні потреби з окремих видів харчових продуктів, але й реалізують надлишок на ринках і підприємствам харчової промисловості. Згадане джерело продовольства є стабілізуючим чинником та гарантією продовольчої безпеки суспільства. В системі заходів щодо забезпечення

продовольчої безпеки України необхідно передбачати всебічну підтримку цієї сфери діяльності населення сільських територій.

Формування стратегічних резервів продовольчих ресурсів необхідне для їх цілеспрямованого оперативного використання в разі виникнення загроз продовольчій безпеці. Дефіцит навіть окремих видів харчових продуктів викликає дестабілізацію ринку продовольства, зростання цін. Товарна інтервенція – єдиний реальний засіб нормалізації ситуації в торгівлі.

Держава повинна завжди прийти на допомогу людям, які постраждали від стихійного лиха, техногенних катастроф або військових конфліктів. Як показує світовий досвід, негативні наслідки стихійних явищ почастишали й посилюються. Навіть високорозвинуті держави в даному випадку відчувають складнощі щодо забезпечення харчовими продуктами населення в постраждалих регіонах.

Прояви стихії в наш час стають дедалі відчутнішими і в Україні. Зокрема, великі території в Карпатському регіоні, на Поліссі та навіть на півдні внаслідок повені, а то й недалекої діяльності людини, все частіше затоплюються. В цих умовах для постраждалих фізична, а нерідко і фінансова, доступність харчових продуктів значно обмежується. Комерційні структури не завжди здатні надати населенню своєчасну допомогу, адекватну масштабам стихійного лиха. До того ж підприємці нерідко, користуючись нагодою, необгрунтовано завищують ціни на харчові продукти й товари першої необхідності.

Для успішного виконання своїх функцій щодо забезпечення продовольчої безпеки держава повинна створювати резерви продовольчих матеріальних і фінансових ресурсів, а також гарантувати своєчасні дії відпо-

відних сил швидкого реагування в надзвичайних ситуаціях.

Висновки. Продовольча система України зможе успішно виконувати свої функції в разі досягнення високого рівня стійкості виробництва на інвестиційно-інноваційній основі.

Розвиток харчової промисловості нині стримують такі чинники:

недостатній рівень платоспроможного попиту населення країни на харчові продукти. У 2013 році за відсутності дефіциту в торговельній мережі, молока та молокопродуктів населення споживало 220,9 кг із розрахунку на одну особу, що значно менше раціональної норми – 380 кг. Така ж ситуація із споживанням м'яса і м'ясопродуктів. Згадані показники в цьому випадку дорівнюють відповідно – 56,3 та 83,0 кг [7, с. 110; 141];

обмежені інвестиції з боку держави і нестача власних коштів підприємств для техніко-технологічного оновлення виробничої бази;

диференційована привабливість галузей харчової промисловості для іноземних інвесторів. Пріоритети мають, зокрема, кондитерська, олієжирова, виробництво безалкогольних напоїв, пива, тютюнових виробів тощо;

вплив на результати сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості непередбачуваних і неконтрольованих факторів, недосконалих економічних механізмів та регуляторів.

Для повернення справ на краще необхідно розширити й поглибити дослідження з питань розробки методології та обгрунтування засобів забезпечення стійкого збалансованого функціонування сільського господарства і підприємств харчової промисловості в критично нестабільних умовах господарювання під час економічної кризи, природних та техногенних катастроф тощо.

Список використаних джерел

1. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку /Б.Й. Пасхавер, О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван та ін.]; за ред. акад. УААН Б.Й. Пасхавера; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 432 с.
2. Власов В.І. Глобальна продовольча проблема / В.І. Власов. – К.: Ін-т аграр. економіки, 2001. – 506 с.
3. Гойчук О.І. Продовольча безпека / О.І. Гойчук. – Житомир: Вид-во «Полісся», 2004. – 348 с.
4. Дейнеко Л.В. Харчова промисловість України: ефективність використання виробничих ресурсів і кадрового потенціалу / Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько/ НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2013. – 120 с.
5. Закон України "Про основи національної безпеки України" № 964–IV від 19 червня 2003 р.
6. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Україна, 1996. – 54 с.
7. Концептуальні засади галузевої паспортизації харчової індустрії України / [М.П. Сичевський, О.І. Куць, О.В. Коваленко та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 264 с.
8. Проект Закону України "Про продовольчу безпеку України" (Верховна Рада України, реєстраційний №8370–I від 28.04.2011 р.).

9. Програма діяльності Кабінету Міністрів України. – К., жовт. 1995 р.
10. Програма діяльності Кабінету Міністрів України: схвалена Постановою Верховної Ради України від 15 жовт. 1996 р. №412.
11. Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Реформи заради добробуту". – К., 2000.
12. Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Послідовність. Ефективність. Відповідальність". Схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 берез. 2004 р. №1602–VI.
13. *Саблук П.Т.* Національна доктрина продовольчої безпеки / П.Т. Саблук, Г.М. Калетнік, С.М. Кваша та ін. // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 3–11.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2014 р.

*

УДК 338.439.5(477)

*О.В. ШУБРАВСЬКА, доктор економічних наук, професор
Державна установа «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»*

Агропродовольчий розвиток України в контексті глобальних викликів

Постановка проблеми. Останнє десятиліття розвиток світового сільського господарства відбувався у достатньо складних умовах зростання цін на нафту, сировинні товари, загострення загроз продовольчій безпеці та спричинених цим торговельних обмежень, а з 2008 року – економічної кризи й рецесії, які ще донині не подолані. Сільське господарство вкотре продемонструвало високий ступінь економічної стійкості та здатності до відновлення, що, передусім, проявилось у збереженні загалом позитивної динаміки виробництва, незважаючи на деяке зниження темпів зростання попиту в період загострення світової економічної кризи. Суттєвим чинником підтримання аграрного розвитку було пікове зростання агропродовольчих цін у період продовольчої кризи 2007-2008 років, зумовленої стрімким скороченням світових запасів зерна й олійного

насіння внаслідок неврожаїв цих культур і зростання обсягів виробництва біопалива з них, підвищенням цін на енергоносії, добрива, зниженням курсу долара, введенням експортних обмежень, спекуляціями на товарно-сировинних ринках.

Період цінового підйому на продовольчому ринку, а також нестабільність фінансових ринків у період економічної кризи зумовили різке підвищення заінтересованості торговельно-промислового капіталу у вкладеннях в аграрний сектор, який, як зазначалося, демонстрував достатньо стійке нарощування виробництва. Однак нині експерти погоджуються, що найближчим часом у світі варто очікувати уповільнення зростання обсягів сільськогосподарського виробництва й посилення впливу капіталу з цієї сфери [9]. Сільгоспвиробництво при цьому безсумнівно залишатиметься одним із найважливіших елементів національних соціально-економічних систем, виконуючи завдання

© О.В. Шубравська, 2014